

RIEŠITEĽNOSŤ PSYCHOFYZICKÉHO PROBLÉMU

Martin Jankovič
Filozofia, 3. ročník

ÚVOD

V tejto práci chcem stručne opísať jeden z najťažšie riešiteľných problémov, ktorým čelí filozofia mysle s úzkym prepojením na kognitívne vedy. Ide o tému, ktorá v rôznych podobách zamestnáva ľudského ducha prinajmenšom od antiky. Nemienim ho v tomto texte vyriešiť, pokúsim sa skôr o jeho vymäzanie a náčrt spôsobu, akým naň nazerá veda v dnešnom kontexte. Jedná sa o problematiku vzťahu tela a mysle a jeho skomplikovanie, ak do riešenia zahrnieme aj vysvetlenie vedomého prístupu k vlastným mentálnym udalostiam, čím sa problém komplikuje až po jeho zdanlivú neriešiteľnosť. Asi aj preto bolo vedomie po dlhé roky vylúčené zo seriózneho vedeckého výskumu na poli kognitívnych vied. No zdá sa, že ak naše vysvetlenia povahy prepojenia tela a mysle (v prípade ak je takáto formulácia korektná) nebudú zahŕňať dostatočne vyčerpávajúce popisy fenomenality vedomia, takéto teórie nebude možné považovať za uspokojivé a kompletne. Ďalej v texte uvediem dôvody, prečo je tento záver relevantný z hľadiska ďalšieho vývoja vedy.

Moje východisko

Domnievam sa, že na začiatku by bolo vhodné trochu osvetliť presvedčenia, ktoré determinujú smer a spôsob môjho uvažovania. V prvom rade sa nedokážem dokonale stotožniť s materialistickým výkladom skutočnosti v jeho dnešnej podobe. A to vďaka faktu, že ho nie je možné považovať za všetkovysvetľujúci prístup. A po jeho možnom vyladení a zdokonalení, teda ak obsiahne mentálne fakty, sa pravdepodobne nebude dať ďalej označovať nálepkou fyzikalistický materializmus. Pretože spôsob akým sa snaží uchopiť fenomenálne sa dá považovať vo väčšine prípadov za redukcionistický a doposiaľ sa ukázalo, že práve takýmto spôsobom sa postupovať nedá. Takže tým pádom by sa musela výrazne zmeniť stratégia výskumu a z materializmu by sa muselo stať niečo nemu samému kontradiktorné. Ale nebudem predbiehať.

Som dedičom európskej tradície racionality a ako taký zdieľam presvedčenie, že svet v ktorom existujem a každodenne sa s ním stretávam má fyzikálnu povahu. Lenže fakt, že ja fyzické telo existujem vo svete s fyzickými atribútmi nevyčerpáva všetky fakty, ktorými disponujem. To, že si uvedomujem tento fakt, prípadne si ho len predstavujem akoby existoval, je vo svojej podstate fyzikálnou udalosťou? Je len fyzikálnou udalosťou?

Tu do hry vstupuje karteziánska intuícia s jej dualistickým rozčlenením reality na ríšu vecí rozpriestranených a sféru mentálneho, ktorej hlavným znakom je nerozpriesranenosť. Takáto schéma, ktorá uznáva existenciu dvoch úplne odlišných substancií sa nazýva dualizmus. Koncept s ktorým operuje dnešná veda je však monistický. Jeho predpokladom je, že svet je tvorený jedinou substanciou, materiou. Karteziánsku intuíciu nepovažuje za relevantnú, jeho tendenciou je snaha eliminovať, prípadne prehlásiť mentálne za istý druh fenoménu, ktorý je možné istým spôsobom spätne previesť na fyzikálne a fyzikálnymi pojmami ho aj dokonale vyčerpávajúco vysvetliť. Tento pohľad zdieľa takisto funkcionalizmus ako aj rôzne fyziologické koncepcie mentálneho. Avšak

problémom, na ktorý nepozná riešenie ani jedna schéma je evidentná existencia vedomia, napríklad len v zmysle uvedomovania si.

Na otázku ako vzniká vedomie existuje druh odpovede, ktorú Chalmers nazýva ľahkou, totiž, že sa vedomie prehlási za evolučný vynález, ktorým nás vybavila príroda počas postupu po evolučnom strome. No lenže na to, aby sa dala takáto odpoveď úplne akceptovať, je potrebné presne vysvetliť, prečo a ako to všemocná evolúcia dokázala (je možné si predstaviť, že biologický systém by mohol takisto úspešne existovať aj bez toho, že by disponoval vedomím?). Toto je „ťažká otázka“ na ktorú by mala veda hľadať odpoveď. Zatiaľ naše skúsenosti ukazujú skôr na to, akými rafinovanými spôsobmi sa dá tejto otázke vyhnúť. Hlavným problémom teda pre dualistu ako aj pre monistu zostáva otázka ako môže mäso myslieť (a ešte si to zároveň aj uvedomovať).

Stratégia materializmu, alebo ako pracuje veda

Spôsob akým pracuje dnešná veda sa dá označiť ako dôsledný redukcionizmus. A treba priznať, že funguje väčšinou uspokojivo. Dokážeme rozložiť istý fyzikálny systém X na jeho menšie komponenty $Y_1 \dots Y_n$. Napríklad vieme, že akýkoľvek biologický systém je možné popísať na rôznych úrovniach inými druhmi vhodných fyzikálnych pojmov. Evidentným úspechom vedy je schopnosť rozložiť živý organizmus na minimálne mikroskopické fyziologické jednotky, ale na druhej strane ho žiadny vedec nedokáže poskladať naspäť tak, aby fungoval. Dá sa namietat, že niečo také dokáže genetika, ale domnievam sa, že využíva procesy, ktorých mechanizmy dokonale nepozná. Ale toto nie je mojím úmyslom. Snažím sa ukázať, že veda funguje dokonale „smerom dole“, ale na popísanie biologických procesov ešte nemá úplne dokonalé koncepty. Avšak v tomto prípade je optimizmus v ďalšom napredovaní opodstatnenejší viac ako v prípade výskumu vedomia.

Podľa Rortyho vymedzenia redukcionizmu je redukcionizmom, ak X je možné redukovať na Y, tak Y sú automaticky aj všetky príčiny X, teda medzi X a Y neexistuje žiadna ontologická naspojitosť. Toto by mohol byť prípad redukcie používanej v biológii. Na prípad vedomia je dobre použiteľná antiredukcionistická námietka, podľa ktorej sa dá za redukciu považovať len, ak X je redukovateľné na Y len vtedy, ak keď viem všetko o Y, tak automaticky viem všetko aj o X. Ale domnievam sa, že v oboch prípadoch je treba postulovať isté zákonitosti, ktoré spájajú rôzne úrovne opisu. A zdá sa, že v biológii sú takéto zákonitosti skôr dosiahnuteľné. Obávam sa, že aj keby bolo vedomie redukovateľné, tak stále ešte nevieme, čo máme redukovať. A nie to ešte ako.

Vieme, čo redukovať?

Zaujímavú analýzu predpokladov toho čo považujeme za myseľ podáva Rorty. Súhlasím s tým, že pojem mysle je mnohvrstevný a tak poskytuje mnoho spôsobov, akými sa o nej dá hovoriť. Z toho vyplýva konceptuálna nejdnoznačnosť vedúca až k neistote o ontologickom štatúte mentálneho.

Aj keď sa z pojmu myseľ alebo vedomie vyvádzajú rôzne konfúzne inferencie, nedomnievam sa, že to implikuje ich neexistenciu. Skôr sa jedná o rozdiely, vyplývajúce z konkrétnych účelov a v akom kontexte sa o nich hovorí. Existuje viacero spôsobov, akými sú veci označované. Nie je problém si predstaviť, akým spôsobom slovo stôl označuje svoj denotát. Je to reálne existujúca vec za ktorou momentálne sedím, zaberá miesto... Domnievam sa, že so slovom civilizácia je situácia iná. Tu ide skôr o to, ktoré znaky považujeme za fundamentálne, ktoré by sme si radi prisúdili atď. Umožňuje viac interpretácií ako stôl (prípadne zarytý skeptik by mohol prehlásiť civilizáciu za ilúziu,

maskujúcu dekadentnú povahu vývoja ľudstva). Myslím, že pojem mysle viac pripomína druhý príklad. Tak niet divu, že po neúspešných pokusoch zistiť čím je vedomie viac a čím menej, sa na problém vydá zo strany, ktorá je relatívne prístupnejšia výskumu (s očakávaním, že sa naň niekde po ceste narazí). Pretože v bežnom chápaní sa pojmy myseľ a vedomie často zamieňajú a používajú analogicky, je potrebné ich ostrejšie vymäzdiť a zistiť z čoho čerpajú opodstatnenie.

Slabšia formulácia vedomia

Aby som sa vyhol tejto nejednoznačnosti, obmedzím sa ďalej len na používanie termínu vedomie v zmysle priameho subjektívneho uvedomovania si obsahov a fenomenality vlastných mentálnych faktov.

Teda sústredím sa na intencionálny aspekt vedomia (čo znamená, že mentálne fakty sú vždy o niečom) a na to, že ich vždy pociťujem, prežívam ako nejaké špecifické kvalitatívne stavy mysle.

Použijem dichotomické delenie na prístup z hľadiska prvej osoby a z hľadiska vonkajšieho pozorovateľa-tretej osoby. Prvá osoba má priamy prístup k svojmu prežívaniu, jednoducho vie, čo a ako cíti. Tretia osoba môže byť zastúpená napríklad neurovedcom, ktorý má možnosť sledovať prebiehajúce mozgové procesy u skúmanej osoby. V ideálnom prípade by z vizuálneho kortexu zistil, že sa pozerám na pohár vody, stojaci predou mnou. Vedel by, na akú časť mozgu má zamerať pozornosť, aby dosiahol požadovaný výsledok. Takisto by mohol zistiť, že som čiastočne dehydrovaný a sú aktivované isté sebazáchovné „programy“. Z toho by mohol vyvodit', že som smädný a ten pohár vody vypijem. Mohol by zistiť obsah mojej mysle, no nezistil by, ako tieto fakty prežívam. Fenomenálny aspekt môjho prežívania by mu zostal skrytý.

Uvediem ešte jeden príklad, v ktorom však neurovedec nezistí ani obsah mojej mysle. Použijem známy príklad s dvomi paralelnými horizontálne umiestnenými úsečkami, ktorých dĺžka je totožná. Sú umiestnené medzi dvomi zbiehajúcimi sa úsečkami. Ich usporiadanie spôsobuje ilúziu, že horizontálna úsečka, ktorá je bližšie zbiehajúcich sa úsečiek je dlhšia, ako tak isto dlhá úsečka pod ňou. A to aj v prípade, ak viem, že sú tak isto dlhé. Neurovedec snímajúci aktivitu mojích neurónov vo vizuálnom kortexe dokáže identifikovať obrázok, na ktorý sa pozerám, ako štyri špecificky umiestnené úsečky. Ale nemá možnosť nijako zistiť, že jednu úsečku vnímam dlhšiu ako druhú. Z neurálnej aktivity nevyčíta moje dojmy a presvedčenia asociované s vnímaním tohto konkrétneho obrazu.

Explanačná medzera

To, čo sa tu zdá nepreklenuteľnou pripašťou, je medzera medzi konceptami, kde jeden je tvorený mojím subjektívnym prežívaním a druhým, ktorý je tvorený fyzikálnymi pojmami a faktami. Jednoducho zostáva niečo, čo sa nedá postihnúť v žiadnej funkcionalistickej fyzikalistickej teórii. Tu sa nachádza živná pôda pre rôzne druhy dualizmov, i keď dualistické závery nie sú nevyhnutné. Zdá sa, že sa svet rozpadá na dve nesúmerateľné oblasti. Je evidentné, že na jeden fyzikálny systém, nachádzajúci sa v istom stave je možné aplikovať dva druhy explanácie. Na to aby sa dalo vedecké vysvetlenie považovať za kompletne, by v ňom muselo byť zastúpené aj miesto pre fenomenálne. Tak sa dá vyvodit', že fyzikalistické vysvetlenie nezahŕňa všetky fakty

o svete. Táto inkopetencia vedy sa nazýva konceptuálna alebo explanačná medzera. Aké sú šance na jej uzavretie?

Je možné uzavrieť explanačnú medzeru?

Názory na možnosť preklenutia tejto medzery sa ako inak, rôznia. Pokúsim sa zrekonštruovať argumenty zástancu pesimistickejšieho smeru, pána McGinnna a jeho koncepciu kognitívnej uzavretosti. Vychádza z predpokladu, že vedomie vzniklo prirodzene zároveň s postupným vývojom biologických organizmov, bez nevyhnutného nadprirodzeného božského zásahu. Z toho vyvodzuje, že existencia vedomia, nie je náhodná, ale je spôsobované nejakou prirodzenou vlastnosťou mozgu. Jeho ďalšia práca sa sústreďuje na to ukázať, či a akým spôsobom, by mohla byť táto prirodzená vlastnosť mozgu V uchopiteľná a popísateľná. Presnejšie, chce zistiť, či je v ľudských kognitívnych schopnostiach vytvoriť teóriu T, ktorá by úplne dokázala pokryť mentálne fakty a zároveň ich fyzické ukotvenie. Je dosť možné, že naše schopnosti na túto úlohu nestačia. Aké máme dôvody predpokladať tento záver?

Vedú k nemu dve cesty, založené na dvoch zdrojoch poznania mentálnych fenoménov. Môžeme sa snažiť dospieť k vlastnosti V priamo, skúmaním vlastného vedomia, alebo sa môžeme pozrieť na štúdie mozgu. Za prvú možnosť vďačíme schopnosti introspekcie-okamžitého privátneho prístupu k tomu, čo sa deje v mojej hlave. Ale len introspekciou asi ťažko zistíme riešenie vzťahu telo-mysel. Introspekciou sa nedá postihnúť vlastnosť V. Väčšina faktov o svete je týmto spôsobom neprístupná. Takže sa zdá, že cez fenomenológiu cesta nepovedie. Pri tomto konkrétnom probléme sa očakáva iný druh odpovede. A odpoveď, ktorú by ponúklo vnútorné prežívanie vedu v tomto prípade nezaujímá.

Druhá cesta vedie cez schopnosť vytvárať koncepty. Tu McGinn prichádza s ďalšou komplikáciou. Množstvo konceptov vedomia dosiahnuteľných myslou M je ohraničené špecifickým druhom konkrétnej mysle M. Ak by som bol schopný sformulovať teóriu, ktorá by vysvetľovala, čím je daný vzťah telo-mysel u konkrétneho typu mysle M, tento psychofyzický vzťah by sa pravdepodobne nedal aplikovať na iný typ architektúry kognitívneho systému. Tu neviem odkiaľ čerpá McGinn toľko istoty. Ak by sme v ideálnom prípade dokázali pohcovať ako vzniká vedomá skúsenosť u typu mysle M1, potom by sa možno dal invariant tohto konceptu aplikovať aj na typ mysle M2 (v prípade, že by si neboli príliš evolučne vzdialené, alebo ak by bol každý typ mysle generovaný diametrálne odlišným spôsobom, čo sa však nezdá veľmi pravdepodobné). No ešte nevieme ako sa k takej teórii priblížiť.

Zdroje našich konceptov

Vrátim sa k tomu, čo je základné a implicitne zahrnuté v každej teórii, ktorou disponujeme. A treba sa vrátiť až ku Kantovej koncepcii apriórnej priestorovosti. V spojení s McGinnovou koncepciou kognitívnej uzavretosti je výsledok zničujúci: „Vedomie je noumenálne vzhľadom k percepcii mozgu“.

Koncepty s ktorými operujeme sú tvorené pojmi a predstavami, ktorých podstata tkvie v časopriestorovom ponímaní skutočnosti. A zdá sa, že práve uchopeniu koncepciami takéhoto charakteru vedomie uniká.

Základná predstava (priamo vyplývajúca z priestorovosti), s ktorou pracuje mechanistická veda je zjavne koncept mechanizmu. Darí sa ho celkom úspešne aplikovať na všetky vedné odbory, počnúc psychológiou a končiac fyzikou. Spočíva v tom, že

skúma realitu, ako zloženú z množstva mechanizmov rôznych typov a veľkostí, ktoré fungujú repetitívne podľa poznateľných zákonitostí, ktoré musia byť dostatočne nemenné, aby bola možná predikovatelnosť ich budúceho správania. Nie je možné si predstaviť, že by mechanizmus fungoval mimo času a priestoru. A zdá sa, že na vysvetlenie vzťahu myseľ-telo je potrebné použiť koncepty, ktoré nenarábajú priestorovosťou, prípadne by s ňou narábali vhodným spôsobom. Z toho pre mňa vyplýva, že na rozlúsknutie tohto problému bude potrebná diametrálne odlišná veda, akou momentálne disponujeme (príp. ktorá disponuje nami). A na takú vedu budú možno potrebné aj odlišné mysle. Ako hovorí Minsky, naše kognitívne schopnosti sa napríklad vo spôsoboch vedenia argumentácie, minimálne od dôb antiky výrazne nezmenili. Naše šance sa teda nezdajú príliš optimistické.

McGinnovi ko kariet nahráva aj Gödelova teoréma. Po jej preformulovaní, je z nej možné vyvodit' nasledujúce inferencie. Systém na určitej úrovni komplexnosti a zložitosti nemôže pochopiť a vyčerpávajúco opísať systém na takej istej úrovni komplexnosti a zložitosti. Môže popísať napríklad podsystem v ňom zahrnutý, ale na svoj opis by musel byť zahrnutý v komplexnejšom systéme, ktorý by disponoval nástrojmi na jeho pochopenie. Dúfam, že na pochopenie vzťahu myseľ-telo nebude mať toto obmedzenie zničujúci účinok.

Záver

Riešenie psychofyzického problému pravdepodobne ešte nie je v horizonte dosiahnuteľnosti. Je vo výraznej miere determinované spôsobom, akým tento problém chápeme. Domnievam sa, že v prvom rade je dôležité hľadať také formulácie, ktoré umožnia jasnejšie chápanie a vymedzenie toho, čo sa snažíme vypátrať. Možnosti na tvorenie nových koncepcií ešte nebudú zďaleka vyčerpané. A zdá sa, že už aspoň lepšie vieme, na čo sa treba pýtať.

Použitá literatúra:

Chalmers, J. David : The Puzzle Of Conscious Experience

Gál, Egon : Filozofia mysle a kognitívne vedy

McGinn, Colin : The Problem Of Consciousness

Rorty, Richard : Súčasná filozofia mysle, in: Myseľ/ Telo / Stroj